

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Número 5, 2013 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.76 | P. 37-63
Data de recepció: 5/07/2011 / Data d'admissió: 12/12/2011
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

L a gent de *Destino* i altres franquistes de Barcelona davant la guerra mundial: la Gran Bretanya com a exemple

Francesc Vilanova

Fundació Carles Pi i Sunyer
Universitat Autònoma de Barcelona
fvilanova@pisunyer.org

«[...] Passar dos o tres dies amb amics, en llibertat total, li donava molta vida.

A la primera reunió Josep Vergés li preguntà:

»—I ara, Brunet, què hem de fer?

»—Ara hem de fer *Destino*. Hem de fer una revista franquista-antifranquista.

»Gairebé tots els presents es posaren a riure. Però l'afirmació quedà com un axioma indiscutible»

Josep Pla, «Manuel Brunet»,

a *Darrers escrits, Obra Completa* 44, Barcelona: Destino, 1984, p. 540

resum

L'any 1939, la victòria franquista va comportar que Catalunya perdés, en bloc, el sistema intel·lectual i periodístic que havia estat hegemònic als anys trenta. En aquest context, el desplegament del franquisme també va contemplar la necessària substitució dels depurats i absents (exiliats) per les noves propostes político-intel·lectuals que acompanyaven o integraven el projecte franquista: els falangistes indígenes de *Solidaridad Nacional*, els franquistes purs i durs de *La Vanguardia Española*, el nacionalcatolicisme català de *Diario de Barcelona*, etc. Però, per damunt de tots ells, ben aviat va destacar la proposta més original i ambiciosa: *Destino. Política de Unidad*, setmanari nascut a la Territorial Catalana de Falange, instal·lada a Burgos el 1937, i que el 1939, traslladat a Barcelona, va ser privatitzat i convertit en el projecte més reeixit del franquisme català en els àmbits polític i cultural. *Destino* es va convertir en una peça fonamental en la construcció d'un possible franquisme català, anticatalanista i antiliberal, que oferís un encaix definitiu al problema català en la «*nueva España*», i fos la punta de llança d'una nova intel·lectualitat hegemònica.

paraules clau

Destino, franquisme, Ignacio Agustí, Santiago Nadal, Manuel Brunet, anticatalanisme, Catalunya, II guerra mundial, Winston Churchill, aliadofília.

Introducció

Enmig de la destrucció que els franquistes victoriosos van dur a terme l'any 1939, una vegada vençuda, empresonada i exiliada la Catalunya republicana, molt aviat, per no dir immediatament, es va començar a organitzar i a funcionar un espai social, polític, cultural, econòmic i comunicatiu, que constituïria la Barcelona franquista per excel·lència. Aquest àmbit acollia tota mena de vencedors de la guerra, des dels administradors civils i militars de la victòria i els seus auxiliars, fins els fugitius de 1936, incorporats o incrustats en les fileres falangistes, carlines, catòliques, etc., de la Falange unificada, o en les comissions econòmiques i empresarials de recuperació, passant per aquells elements —periodistes, escriptors, assagistes, poetes i pretendents a «intel·lectuals de la situació», entre d'altres— que, a partir de la tardor de 1939, haurien d'explicar als lectors barcelonins —i, per extensió, als catalans que tinguessin la paciència de llegir la premsa de l'època— l'evolució de la nova guerra europea, les trames ideològiques i polítiques d'aquesta guerra, i el paper que la Nova Espanya del Caudillo hi hauria de tenir. Aquests elements «intel·lectuals» eren els responsables, sempre dins l'ortodòxia franquista més estricta, d'oferir unes pautes interpretatives llegibles a uns sectors de població heterogenis, desorientats després de tres anys de guerra i revolució, i molts més de contaminació catalanista, als quals calia explicar «¿qué es lo nuevo?», segons el títol clàssic d'un dels grans ideòlegs del moment, José Pemartín (Pemartín 1938).

La construcció del sistema cultural i informatiu que havia de substituir el republicà-catalanista, es va fer amb noves aportacions i la recuperació de plataformes i nuclis ja existents abans de 1936, i amb el convenciment que els periodistes —o els analistes i comentaristes dels diaris i setmanaris— eren la corretja de transmissió del nou poder, com assenyalava Santiago Nadal el març de 1940,¹ molt en la línia del que havia explicat *Arriba* el 2 de maig de 1939, quan deia que la premsa del nou ordre «es un resumen de la actualidad asimismo, pero previamente contrastado por un criterio superior que lo ordena y autoriza. Presupone, por tanto, servicio, y como tal, sumisión nobilísima a los mandatos que el orden nuevo decreta...». Així, a Barcelona, al costat de *La Vanguardia* —ara rebatejada com *La Vanguardia Española*— o *El Correo Catalán*, els falangistes locals comandats per Luis G. Santamarina (o Luys Santa Marina, o Luis G. Santamarina...) es van fer amos de la confiscada *Solidaridad Obrera* i la van convertir en feixista i *Nacional* (Fabre 1996). Però, una mica més

1 Nadal (1940b) era molt clar en relació amb la vinculació entre els periodistes i el «*Nuevo Estado*»: «Estas dos neutralidades —la oficial y la efectiva del público—, añadidas al interés por los temas internacionales despertado por nuestra guerra, favorecen, a mi juicio, la labor del propagandista, del periodista o del político que se ocupa de estos temas para el público, siempre que en ello le guíe un criterio rectamente atendido a la defensa de los intereses nacionales por encima de todo».

enllà, van aparèixer grups nous i ambiciosos, amb la gent de la revista *Destino. Política de Unidad* al capdavant (Cabellos i Pérez Vallverdú 2007; Geli i Huertas 1996). I amb les plataformes periodístiques i culturals es van fer conèixer nous analistes o van tornar els veterans comentaristes de la premsa de la República; tots ells, vells i nous, tindrien la feina cabdal d'explicar a la població catalana un munt de coses que demanaven aclariments urgents: què havia passat en els anys anteriors a la guerra civil (Tallada 1939)? Per què s'havia arribat a aquella dramàtica situació l'any 1939 (Valls Taberner, 1939 i 1940)? Què calia fer amb les restes del catalanisme (Palau, 1939)? Com s'havia d'entendre la nova guerra que esclatava a Europa, i quina era la posició correcta dels espanyols, segons la doctrina i les indicacions de la «*máxima jerarquía*»?

Aquesta Barcelona franquista —periodística, «intel·lectual», productora i difusora de nous discursos i d'altres de vells i reciclats— era un tot, però heterogeni. Partint d'una consciència comuna —eren els vencedors «catalano-espanyols» de la guerra— i d'una identificació general i entusiasta amb el projecte feixista hispànic, oferia alguns matisos interns inevitables, a causa dels orígens i trajectòries diversos. No era exactament el mateix *La Vanguardia Española* de Luis de Galinsoga que el carlisme de capellà trabucaire «nostrat» d'*El Correo Catalán*. Tampoc no era el mateix el nucli falangista de Gutiérrez Santamarina, que intentava convertir *Solidaridad Nacional* en la referència inexcusable de la «nova» cultura oficial, que els seus camarades —perquè ho havien estat el 1937 i ho continuaven essent el 1939— de *Destino*, «una revista de vencedors» que, si bé a Barcelona es va deslligar orgànicament i empresarialment de Falange, «continuaven essent falangistes, no tant com a militants d'aquest grup polític sinó perquè [comparteixen] una ideologia d'arrels falangistes» (Cabellos i Pérez Vallverdú, s.d.)

De l'existència d'aquestes diverses plataformes comunicatives sorgia un miratge de falses pluralitats en el marc d'una dictadura pètria. Evidentment, no hi havia discursos políticament diferents, expressats sense coacció. Hi havia múltiples elements que havien de donar resposta a les diferents posicions —matisades i relatives, és clar— d'aquells grups que havien convergit, des d'abans de la guerra o durant la guerra, cap a «uns projectes contrarevolucionaris, amb un grau variable d'elaboració i de coincidència notable, tots sota la creixent influència dels feixismes europeus, especialment de l'italià, que tenien com a objectiu essencial la destrucció de la República i la creació d'un Nou Estat antiliberal i antimarxista, d'un nou ordre contrarevolucionari» (Moliner i Ysàs 1992: 12). S'ha escrit que en l'àmbit de l'ocupació del poder polític —al nivell que fos: central, provincial, local...— la dictadura va comptar amb un «espectre relativament ample de col·laboradors civils, l'origen ideològic i polític dels quals era divers, però tots ells tenien en comú la seva contundent oposició a l'orientació política seguida pels governs de la II República i, en conseqüència, la intenció de recuperar el poder per a exercir-lo segons els plantejaments i interessos dels sectors conservadors de la societat (Sánchez Recio 1996: 27).

Doncs bé, hom pot traslladar la tesi de fons a la Barcelona franquista d'assagistes, periodistes i analistes que eren a punt per a explicar què significava la nova guerra europea (a banda de fer pedagogia de moltes altres coses, igualment essencials).

Era, doncs, un paisatge complex, ric de matisos, habitat per elements diversos que, com escriu el professor Pere Ysàs, destacaven per la seva «diversitat d'orígens», cosa que no impedia «la coincidència d'anàlisis i conclusions» (Ysàs 2005: 15). Hi havia persones amb vinculacions al món regionalista d'abans de la guerra, col·laboradors més o menys directes de Francesc Cambó i les seves empreses polítiques i culturals: ho eren uns quants dels que van anar a parar a *Destino*, com veurem, encara que no tots. Però, a pesar d'aquests orígens (que van provocar-los alguns problemes), hi havia una permeabilitat notable. Santiago Nadal, Ignacio Agustí o Carlos Sentís, per exemple, repartien les seves anàlisis i col·laboracions entre el setmanari de Josep Vergés i *La Vanguardia Española*, on manava l'histriònic Luis de Galinsoga, sota la tutela del comte de Godó. Possiblement, a Galinsoga no li agradava gaire de tenir-los, o no eren sants de la seva devoció, però tampoc representaven una línia dissident ni molt menys antigalinsoiguiana. La permeabilitat entre mitjans —almenys, entre els més importants— facilitava la presència múltiple d'aquests analistes i la seva consolidació com a «intel·lectuals» de referència de la nova situació.

Uns venien del món cambonià —no era el cas de Santiago Nadal, però sí, per exemple, de Ramón Garriga, amic i col·laborador de Ramón Serrano Suñer, corresponsal de *La Vanguardia Española* a Berlín i Suïssa, i comentarista polític del mateix diari—, amb la qual cosa es garantien l'animadversió dels nuclis falangistes locals, que es van anar desesperant a mesura que la guerra mundial i el franquisme més pragmàtic els giraven l'esquena. És des d'aquesta òptica de les pugnes internes de la dictadura, dels equilibris de poder i d'influència, de la decepció per no haver assolit els objectius pretesos, etc., que cal entendre els atacs desafortunats contra Ignacio Agustí per part dels falangistes més exaltats.²

2 «[...] en el momento de las malas, I. A. se pasó a la castellanía más fervorosa, en Burgos, lejos, muy lejos del frente. Se dejó un mostacho falangista y comenzó aquella serie de artículos que aglutinó en su libro *Un siglo de Cataluña*, donde desde el elogio más fervoroso a la Falange hacía la apología más completa del nacionalismo alemán. No olvidemos la fecha del libro: 1940[...] / Si solamente hubiese quedado en discreto I. A. con su capacidad para sus acrobacias, no sufriría las consecuencias de unas diatribas justísimas. Pero le dio por iniciar una nueva metamorfosis, añorando a Portela, I.A. se ha empeñado en considerar que el resultado de la guerra puede ser perjudicial para los falangistas... Se ha empeñado de tal modo, que nuevamente lo mismo que antes en frase del exiliado, «vendió su catalanidad al mejor postor», vende ahora su españolismo, pero con una diferencia que ahora es el peor, aunque que crea lo contrario...» (S. A. 1945).

Certament, la data en què es va escriure aquest text que hem citat en nota —març de 1945— és molt coherent amb el seu contingut i amb una evidència històrica, però desconeguda per al gran públic: en aquell tram final de la guerra mundial, els falangistes d'*Estilo* ja havien perdut la partida irremeiablement davant propostes molt més interessants i complexes —i més properes a la societat catalana que encara llegia— com la que representava Ignacio Agustí i el seu setmanari, un setmanari, no ho oblidem, nascut a la Territorial Catalana de Falange. Un any abans, el març de 1944, havia tocat el rebre a Santiago Nadal, arran del seu article «Verona y Argej» (Nadal 1944). Si Agustí va pagar per antic catalanista i per haver traït el falangisme «segrestant» —s'entén que amb la col·laboració de Josep Vergés— el setmanari, Nadal va pagar per monàrquic i, també, per col·laborar amb una revista que havia prescindit dels seus orígens per intentar enllaçar amb un cert passat català, no catalanista.

D'altres, però, tenien orígens i presents menys sospitosos que els «reconvertits» de *Destino* o, més discretament i en un nombre menor, de *La Vanguardia Española*. Era gent més propera —o integrada plenament— en la trama político-ideològica del franquisme a Catalunya, en els nuclis de poder i de producció del discurs, però per això mateix tenia un accés més limitat a uns sectors socials il·lustrats que, a pesar de la guerra i la revolució, esperaven alguna cosa més que el reguitzell de consignes i arguments simplistes que arribaven dels aparells propagandístics i de comunicació de la dictadura. És el cas del carlino-falangista Feliciano Baratech, un típic exemplar de la *Unificación* d'abril de 1937, situat com un pilar de la redacció de *Solidaridad Nacional*, però també com un puntal de la revista *Azor*, renascuda l'any 1942 de les cendres d'un primer intent en els anys de la República. Baratech, com no podia ser altrament, es declararia un fervent germanòfil, convençut, l'any 1942, de la irreversibilitat de la victòria nazi i la inclusió d'Espanya en «*un nuevo orden del mundo*» (Baratech 1942). Tant interessant com ell era el seu company de redacció Fernando P. de Cambra, el qual, a més d'excel·lir en l'anàlisi de la situació militar, es despenjava amb uns articles antisemites sobre l'èxode jueu en la caiguda de França (Cambra 1940), que no desmereixien dels impulsos d'un antic demòcrata-cristià catalanista, Jaime Ruiz Manent, reconvertit a l'integrisme més recalitrant i que, per la permeabilitat assenyalada abans, escrivia a *Destino* però també, de tant en tant, a *Solidaridad Nacional*, i s'havia deixat arrossegar per l'antisemitisme ambiental imperant (Ruiz Manent 1941).

Al costat de Baratech i Cambra, cal esmentar Luys Santa Marina, «*consejero nacional*» de Falange, factòtum del primer Ateneu Barcelonès de postguerra i director de *Solidaridad Nacional*. Escrivia poc, però era a tot arreu, com el seu amic i camarada Félix Ros, un literat amb pretensions i una certa presència pública en els primers temps de la postguerra. Sota el paraigua d'aquest grup, el periodista-delator Miguel Utrillo va poder publicar, amb altres col·laboradors, la sèrie «*Fantasmones rojos*», una extensa producció d'articles que carregaven despieta-

dament contra polítics i intel·lectuals republicans i catalanistes, etc. A pesar dels seus esforços, però, la seva aposta per portar «*lo nuevos*» de Pemartín a Catalunya i convertir-se en el far que il·luminés ideològicament, intel·lectualment, el país, va fracassar d'una manera espectacular (Fabre c. 1996; 88).³ Anys abans, però, del desastre final, el diari dels falangistes locals havia intentat dues operacions: la primera, fer-se amb una nòmina de senyors respectables del món de les lletres i del periodisme, que donés categoria al diari i, a la vegada, el situés com a «líder d'opinió» (és una manera de dir-ho). Gent com Josep M. Millàs i Vallicrosa, Martí de Riquer, Jaime Ruiz Manent, Félix Ros, els germans Díaz-Plaja, es van sentir cridats a col·laborar, almenys els dos primers anys de la guerra. En aquest joc, també calia tenir en compte aquells personatges del nou règim que aterraven a Barcelona: el cas més paradigmàtic és el de Martín Almagro, que va arribar a la Universitat per a fer-se càrrec de la càtedra de Pere Bosch Gimpera i liquidar-ne (literalment o per la via de l'apropiació) el llegat i que, una vegada a la Ciutat Comtal, va considerar que la seva plataforma d'expressió habitual seria el diari falangista.

La segona operació posada en marxa per la gent de *Solidaridad Nacional* consistia a aprofitar-se de la dependència orgànica dels falangistes locals en relació amb la central madrilenya; això comportava, entre d'altres coses, una transferència constant de col·laboradors i articles entre *Arriba*—capçalera de la premsa falangista espanyola, sota el control directe de Ramón Serrano Suñer i els seus homes de confiança— i el diari falangista barceloní. Per aquest camí, l'influent Manuel Aznar va tornar a ser present a Barcelona, després de la seva fugaç etapa de codirector de *La Vanguardia Española* amb el seu amic Josep Pla (Aznar 1940a, 1940b).

Una altra peça central d'aquesta Barcelona franquista era Luis de Galinsoga, si bé amb unes obligacions una mica diferents a les dels personatges citats abans. Galinsoga era a Barcelona per a vigilar el conjunt de la ciutadania, avaluar els nivells de patriotisme i adhesió generals, i avisar en conjuntures complicades, como podia ser la batalla de Stalingrad, la caiguda de Mussolini o els judicis de Nuremberg. També era a la ciutat, dirigint el diari més important, per imposar un nou llenguatge, un nou discurs, que facilités als lectors de *La Vanguardia Española* la comprensió de les noves realitats del món a totes les escales (Gallofré i Virgili 1998): local, nacional (és a dir, «espanyola») i internacional (una realitat internacional dividida en tres grans blocs: les democràcies decadents, l'eix Ale-

3 El balanç que fa Jaume Fabre de la difusió i potència real del diari falangista és definitiu: «Dels 12.000 exemplars que va començar tirant, *Solidaridad Nacional* va créixer ràpidament—gràcies a tota mena de suports oficials— fins als 100.000 de tiratge màxim que limitaven els cupos de paper. Tots els departaments de l'administració s'hi van subscriure i també van haver-ho de fer, més o menys coaccionats, bars i perruqueries d'homes. Tenir-ne un exemplar sobre el taulell era una certa prevenció d'incidents desagradables» (Fabre 1996: 88). L'any 1945, la fi de la guerra mundial «va suposar una crisi brutal» (Fabre 1996: 88).

manya-Itàlia i la barbàrie asiàtica; no calien més matisos). Des de *La Vanguardia Española*, observava i intervenia en moments precisos i selectes. No va aixecar ni un dit quan el seu redactor Santiago Nadal va anar a la presó a causa de l'escàndol de l'article «Verona y Arge» que havia publicat a *Destino* el març de 1944, i sempre es va mantenir per damunt de tothom, respirant desconfiança i convençut que la societat catalana, per molta voluntat que hi posés el *Caudillo*, no tenia remei.

Per altra banda, Luis de Galinsoga havia de ser el responsable d'una altra operació interessant: en comptes d'obrir les portes del diari a elements del país, que poguessin convertir *La Vanguardia Española* en la referència inexcusable —i, sobretot, la competència definitiva i més perillosa per a *Destino*—, es va decantar per intentar atraure una altra mena d'*intelligentsia*, completament aliena a les tradicions i referències culturals, ideològiques, lingüístiques, etc., d'una part notable dels seus lectors. ¿Per què la commemoració de la «liberación» de Barcelona de 1942 havia d'anar a càrrec de Manuel Machado («Letanía de Barcelona»), Alfredo Kindelán («El vigía de Montdedeu»), W. Fernández Flores («Lo que iba con las tropas»), M. Fernández Almagro («Emoción de la unidad en Barcelona») o Eugenio Montes («Cataluña de ayer y hoy»)? L'any 1943 li va tocar el torn a José M. Pemán («26 de enero»), Joaquín Arrarás («La pequeña historia. Intimidaciones del Gobierno rojo»), Eduardo Marquina («Recordatorio»), etc. I el 1945 repetia Manuel Machado («Loores de Barcelona liberada y libre»), apareixia Eugenio d'Ors («Liberación, resurrección»), i repetia Fernández Almagro («Pasos que sonaban a gran historia»). I encara hi podríem afegir Francisco de Cossío, José Francés, Eduardo Marquina, Juan Aparicio, etc.

Certament, gent del país com Ferran Valls Taberner, Josep M. Junoy, Josep M. Tallada, etc., hi tenien una presència més o menys regular, però no era suficient per equilibrar la situació. L'opció presa pel diari dels Godó —i que en la història oficial de l'empresa s'atribueix en exclusiva a Galinsoga— va deixar el camí lliure a altres plataformes. Continuava sent un diari llegit, mirat per les esqueles i els anuncis, però el seu perfil polític-intel·lectual no podia encaixar amb uns lectors que demanaven una altra cosa.

Juntament amb l'hongarès Andres Revesz —col·laborador de *Destino*, però amb base principal a *Blanco y Negro* y *ABC*, i alguna incursió a *Solidaridad Nacional*, feines que compaginava amb les traduccions i la redacció de novel·les roses—, Galinsoga no va acabar de ser incorporat en el paisatge intel·lectual dels grups socials que encara tenien paciència i voluntat de llegir, almenys de llegir la informació sobre allò que passava fora d'Espanya (Gallofré i Virgili 2000: 209).⁴

4 El 1946, Galinsoga era vist més com un inconvenient que com un home capaç d'influir amb la seva opinió: «El estilo un tanto retorcido y pesado de D. Luis no gusta a los barceloneses», escrivia el Cap de Propaganda de Barcelona, en un informe comentat per M. Josepa Gallofré (Gallofré 2000: 209).

A mesura que passava el temps, es van anar imposant les fórmules «indígenes» híbrides, com *Destino*, perquè a banda d'estar ben fet, tenia la voluntat de guanyar-se un públic lector que devia enyorar algunes de les publicacions d'abans de la guerra. Ara bé, aquesta «voluntat d'influir» sobre uns lectors ja formats prèviament, va obligar els seus homes a modificar —possiblement sense ganes— «a la llarga, les seves actituds» (Cabellos i Pérez Vallverdú, s. d.: 149)

***Destino*, la seva gent i els seus pressumptes lectors: un artefacte polític-intel·lectual complex**

L'arribada de les tropes franquistes a les comarques lleidatanes i l'ocupació parcial de la capital del Segrià, a començament d'abril de 1938, va provocar un salt qualitatiu molt notable en l'evolució de la guerra al front català: el govern franquista es va afanyar a donar l'Estatut d'Autonomia per liquidat; Lluís Companys va ordenar als seus consellers que enviessin els familiars fora del territori català davant del que es considerava una ofensiva imminent i definitiva; i els «catalans de Burgos», més concretament els responsables de la revista de la Territorial catalana de Falange, *Destino. Política de Unidad*, es van preparar per traslladar-se a Catalunya i entrar en contacte amb els nous lectors.⁵ Quedava entès que la gent de *Destino* volia influir sobre uns lectors inicialment refractaris a tot allò que vingués de la «zona nacional». Era natural que hi hagués obstacles davant els nous projectes i les noves idees, sobretot si hom tenia en compte que, abans de 1939, a Catalunya s'havia intentat —de forma sistemàtica— liquidar «la propia tradición españolísima de Cataluña, asesinando la historia para invocar el hombre de la prehistoria, el bárbaro de las afueras» (Montes 1941).

5 «El avance magnífico de nuestras tropas empieza a colocar a *Destino* en su postura definitiva. *Destino* —tomando palabras del reciente discurso del Ministro del Interior— 'tiene incluso la tarea ambiciosa, pero necesaria, de absorber y la de ganar a la gran masa del zona roja'. Puesto pie firme en nuestra región, nuestros camaradas de segunda línea han empezado a perder hábitos de refugiados... / En este período nuevo de *Destino*, que va desde el momento en que las tropas de Franco, irrumpiendo en una magnífica lección de Unidad en tierra catalana, incorporaron el sentido de la verdadera y tradicional Cataluña española a su cauce vital, hasta el momento en que nuestras banderas ondeen en todos los rincones de la Patria, *Destino* irá encauzando su actividad hacia estos nuevos horizontes, para llegar al fin de la campaña habiendo evolucionado en concordancia con los acontecimientos; habiendo evolucionado desde el servicio de los camaradas que sabíamos nuestros, tan nuestros que habían huído de la zona marxista para ponerse a servir espontáneamente en la Nacional, hasta el servicio de aquellos a los cuales hay que vencer con la persuasión, con el entusiasmo inagotable, con este magnífico movimiento eterno que ha de renovarse cada día, para no entumecer las normas de nuestra victoria (S. A. 1937a)».

El reconeixement de les dificultats implicava la voluntat de superar-les, però també una anàlisi crítica, molt crítica, de com s'havia arribat a aquestes dificultats. Després d'un primer període centrat en les consignes contra la Lliga (S. A. 1937b) i Francesc Cambó (S.A. 1937c), calia aprofundir més i millor en aquells elements que podien obstaculitzar el desplegament del projecte de *Destino* a Catalunya. El principal responsable de dur a terme aquesta tasca va ser un dels grans personatges del panorama intel·lectual-periodístic d'aquells anys: Santiago Nadal Gaya. Nadal, d'origen lleidatà, s'havia format políticament en els cercles monàrquics espanyolistes més antirepublicans de la Barcelona dels anys trenta (Manent 1986; Molas 1972; Culla 1977; Molas i Culla 2000). L'estiu de 1936 havia hagut de fugir de Barcelona i, després de passar per Itàlia, va anar a raure a la zona franquista, on es va fer diferents feines periodístiques, com escriure a *Destino*. Excel·lent analista, dotat d'una gran capacitat intel·lectual, Nadal podia referir-se a la pau de Westfàlia o les conseqüències de la Conferència de Viena i la guerra de Crimea amb la mateixa elegància que reconeixia la seva admiració pels cirurgians de ferro i els grans polítics, fossin Bismarck, Cánovas del Castillo, Hitler, Mussolini o Franco.

Santiago Nadal va ser el responsable d'assumir l'anàlisi més crítica del moment: reivindicar l'existència d'aquells catalans «*de familias catalanas, y nacidos en Cataluña, que fieles a la voz auténtica de su sangre, vivían, sentían y hablaban en español*» (Nadal 1939a). Aquesta era la gent de *Destino*, tant la que el feia com la que l'hauria de rebre amb els braços oberts i acceptar-lo com la referència principal de la Catalunya recuperada per a Espanya. Explicava Santiago Nadal que els nascuts a Catalunya, de famílies catalanes, que «*querían llamarse en alta voz españoles*» havien patit un «*verdadero calvario*» per culpa del catalanisme de dreta i esquerra, que controlava estratègicament tots els centres de l'activitat i «*quien no quería someterse fracasaba*» (Nadal 1939a). A diferència de Ferran Valls Taberner i la seva «falsa ruta», Nadal no apuntava, encara, contra l'«*extravío*» —invocant l'expressió utilitzada per Ferran Valls i Taberner en el seu article del 15 de febrer de 1939, «La falsa ruta», a *La Vanguardia Española*— dels regionalistes. Ell no venia de la tradició catalanista, com Valls i, per tant, la seva biografia política, el seu recorregut i punt d'arribada, eren sensiblement diferents. Segons Nadal, l'hegemonia catalanista s'havia traduït en un domini asfixiant, de manera que molta gent va passar al camp del catalanisme per supervivència.⁶ Davant d'aquest domini abasse-

6 «[P]ara lograr que los Consejos de Administración, que los grandes comerciantes e industriales, que los periódicos, etc., les dieran beligerancia y no sólo en el sentido de permitirles trabajar y desenvolverse, sino en el que cesara a su alrededor la terrible 'conjuración del silencio' con que se callaban los valores no sometidos al catalanismo, mientras una formidable propaganda levantaba hasta las nubes a cualquier mediocridad sometida a la férula catalanista». (Nadal 1939a).

gador —i les complicitats del Madrid republicà—, «unos núcleos abnegados de jóvenes» van prendre la iniciativa.⁷

Heus ací, possiblement, la clau de volta del projecte de *Destino*: crear un artefacte polític i cultural que representés la Catalunya espanyola, rescatada del domini abassegador del catalanisme. Concretant-ho encara més, es tractaria de «llenarle con España el alma a la burguesía catalana», després de trenta anys d'ensenyar que «España era todo el mal o que en realidad no era más que una expresión geográfica —'la península'— o un simple hecho político nefasto —'l'Estat espanyol'—, que no había más patria para los catalanes que Cataluña, etc.» (Nadal 1939b).

Pensant, doncs, en uns lectors vacunats definitivament de qualsevol temptació catalanista o revolucionària, *Destino* —la revista i l'editorial— es va desplegar amb un equip de redacció d'un nivell intel·lectual més que notable: hi havia elements formats en l'univers regionalista-cambonià anterior a 1936, com Ignacio Agustí i, sobretot, Manuel Brunet, un dels polemistes més brillants dels anys vint i trenta. Jaime Ruiz Manent venia dels rengles demòcrata-cristians catalanistes i del diari *El Matí*. Traumatitzat per la guerra i la revolució, es va orientar cap a un integritisme considerable amb un pòsit d'antisemitisme. Santiago Nadal —ja ho hem vist— venia d'una línia molt diferent. Juan Ramón Masoliver el defineix com «un noi que representa a Barcelona l'espanyolisme més absolut des de molt abans del *Movimiento* i que s'ha dedicat sempre a treballs intel·lectuals i periodístics en aquest sentit» (citat a Gracia 2007: 51). Ell, Ignacio Agustí i Manuel Brunet portarien el pes de les anàlisis polítiques, tant sobre Espanya com sobre el món, de la revista, mentre que Joan Teixidor, Guillermo Díaz-Plaja, Rafael Vázquez Zamora, etc., es dedicaven a les pàgines culturals. Com, gairebé no cal ni dir-ho, Josep Pla, que, amb el seu «Calendario sin fecha», seria fonamental per atraure lectors que havien quedat orfes de referències i arribarien al setmanari «com a mal menor» perquè no podien escollir res més (Cabellos i Pérez Vallverdú 2007: 49).

7 «[...] Agrupados bajo la bandera española y tomando como base y símbolo de sus lealtades la lealtad a la encarnación suprema del Estado antes de la República, y durante la República; conservando el recuerdo de las viejas instituciones unificadoras que se fueron, los jóvenes catalanes que se sentían y confesaban en alta voz españoles, fueron casi los únicos en recordar que Cataluña era también española. Unidos a otros grupos, casi todos jóvenes, supieron en todo momento «dar la cara» frente a todas las zancadillas, las hostilidades, las burlas y el vacío que se formaba a su alrededor por los vividores del separatismo. / Su acción de lucha, de apostolado, de simple existencia, que tanto ofendía a los catalanistas, al probar que se podía ser catalán y español; su labor ha dado frutos espléndidos. Gracias al fuego sagrado del patriotismo, que ellos, como los primeros, contribuyeron a conservar, hoy vemos el resurgir de una Cataluña entusiastamente patriótica cincuenta mil de cuyos hijos, después de pasar penalidades sin cuento, luchan y mueren en España. /Sería injusto, sería peligroso olvidar las lecciones de la experiencia en estos momentos de dolorosa resurrección de España.»

A partir de quins paràmetres podien els analistes de *Destino* «vendre» les seves tesis i afirmacions sobre la guerra mundial? Sense fer concessions a ningú, els paràmetres inicials van ser força clars: un anticomunisme ferotge, radical i persistent (Pons 2004: 83-84); la idea que la guerra europea —una guerra per a la supervivència de la civilització cristiana occidental— era la continuació de la guerra civil espanyola i, sobretot, de la victòria franquista; un menyspreu evident per les democràcies liberals, acusades de dèbils, decadents, infiltrades pel comunisme o, simplement, còmplices del bolxevisme; el paral·lelisme entre la salvació d'Espanya i la salvació d'Europa, en la tasca de construir un nou ordre europeu en el qual Espanya tindria força coses a dir, i que deixaria enrera l'etapa històrica dels vells imperis liberals-capitalistes. Aquests i altres paràmetres van constituir la base de les anàlisis dels grans comentaristes del setmanari. Llegits amb atenció, hom conclou que Ignacio Agustí, Santiago Nadal o Manuel Brunet van elaborar un cos discursiu que anava molt més enllà de la feina estrictament periodística. En aquest sentit, podem parlar d'«intel·lectuals» de la situació, generadors d'unes opinions determinades que van configurar una visió del món en guerra força particular, sempre marcada per l'ortodòxia franquista, però molt més rica que la dels discursos oficials.

Molts dels temes centrals dels anys 1940 o 1941, per exemple, van desaparèixer engolits per l'evolució de la guerra: l'admiració il·limitada pel model de conquesta nazi i el geni de Hitler; les esperances de futur que havia desvetllat el projecte feixista italià; la possibilitat real de crear un nou ordre europeu regit per les tres grans potències totalitàries anticomunistes, etc. La progressiva i inapel·lable davallada militar d'italians i alemanys era un fet. Però alguns elements del discurs van sobreviure i van ser potenciats, sobretot l'anticomunisme i el catolicisme més ortodoxament romà. Es va substituir un factor per un altre —l'Alemanya nazi per l'amenaça de l'expansionisme soviètic—, es van equiparar els dos totalitarismes, i es va apostar perquè l'aliança anglonordamericana-francesa fos suficient per contenir l'amenaça bolxevic, comptant amb la col·laboració política, cultural, doctrinal, de l'Espanya de Franco.

Si tenim en compte aquests antecedents, com es va elaborar el cànon de la suposada aliadofília de la gent de *Destino*? D'on va néixer —i com— aquesta llegenda? Per descomptat, el pas dels anys hi va fer molt i hi va haver temps de rescriure la pròpia història i les biografies dels protagonistes. Però també hi va ajudar que les anàlisis del setmanari no eren els comentaris demagògics i grollers de bona part de la premsa del règim. Al contrari, eren molt intel·ligents i, en aquest sentit, se situaven per damunt de la mitjana del país. Potser perquè ja hi havia un Luis de Galinsoga a qui carregar-li el mort, tot plegat va permetre a *Destino* guanyar-se una qualificació molt apreciada de 1945 en endavant. Però, realment va ser aliadòfila la gent de *Destino*?

Aliadòfils? La Gran Bretanya com exemple entre 1940 i 1941

El 1942, en el marc d'un cicle de conferències de periodistes barcelonins, Santiago Nadal va afirmar amb rotunditat que «la guerra total contemporània» és un «monstre d'origen democràtic», lògica conseqüència de les idees igualitàries i del nacionalisme de la Revolució francesa (Nadal 1942: 59). Que la Revolució de 1789 era l'origen de tots els mals contemporanis era cosa sabuda de feia temps. El *nacionalisme* feia referència a dues coses diferents: d'una banda, el molest *chauvinisme* francès que havia desembocat en el model més ben acabat d'Estat-nació a Europa, però, ai las!, republicà i laic; de l'altra, les minories nacionals europees, revolucionàries, que havien protagonitzat una part important de la Conferència de Pau de París (per no recular fins a 1848) i eren al darrere de fets tan luctuosos com la liquidació de l'imperi austro-hongarès.

Ara bé, l'acusació important, l'argument central i més remarcable es trobava en l'origen «democràtic» de la guerra. El conflicte feia gairebé tres anys que rodava i ja no era a escala europea, sinó mundial, amb la presència activa dels Estats Units i la Unió Soviètica (i el Japó a l'àrea asiàtica). Per tant, existia una mínima perspectiva per analitzar el procés que va dur a la guerra amb equanimitat. Però l'afirmació nadaliana de 1942 no té res a envejar a les acusacions franquistes de 1939: «*Algo, sin embargo, aparece con una claridad meridiana: el deseo conciliador de Alemania frente a la intransigencia de Polonia. Y en este punto la actitud de Inglaterra se reduce a jugar a favor de su hegemonía, calzándose previamente el guante*» (S. A. 1939). Aquest és un exemple —i no precisament falangista— d'un ampli catàleg de declaracions franquistes en el sentit que la guerra havia estat provocada per França i la Gran Bretanya.

Tenint en compte aquesta mena de plantejaments —de 1939 o 1942—, cal llegir críticament la producció escrita dels principals analistes i comentaristes d'aquells anys, per tal d'avaluar amb una mica més de precisió les afirmacions contundents —i manta vegada repetides— sobre una suposada aliadofília —impossible de ser expressada entre 1939 i 1943, i matisadament publicitada des de 1943 fins al final de la guerra— de la gent de *Destino*, *La Vanguardia Española* —a pesar de Luis de Galinsoga—, el monàrquic *ABC* madrileny, etc. Segons aquestes afirmacions, haurien estat aliadòfils convençuts i de primera hora Santiago Nadal, Ignacio Agustí, Manuel Brunet, etc., o la secció d'informació internacional de *La Vanguardia Española*, i corresponsals i enviats especials com Augusto Assía o Carlos Sentís; fins i tot el comte de Godó hauria estat un aliadòfil convençut (Arias 2005a; Arias 2005b; Nadal 2005; Sentís 2007).

Més enllà de les polèmiques al voltant de si va existir un periodisme barceloní sincerament aliadòfil, que no es va poder expressar a causa de la censura i el control franquistes, ens adonarem que molts valors que definien el programa dels països aliats (almenys els occidentals) eren inassumibles per als comenta-

ristes espanyols, i no sols per al poder franquista: la lluita contra el feixisme —en les seves variants italiana i alemanya—; la reconstrucció dels sistemes democràtics i la recuperació de la llibertat dels països envaïts per l'Alemanya hitleriana; l'esperança de construir una nova Europa basada en la democràcia, el federalisme i la cooperació intercontinental, després d'una pau justa i equitativa; la defensa dels drets de l'home; el rebuig a les solucions de força i les guerres d'agressió; la reconstrucció d'un espai de cooperació internacional com la Societat de Nacions, però més eficient, etc.

A banda, però, d'aquest programa, hi havia un altre aspecte important: per a ser aliadòfil calia complir unes condicions mínimes que, difícilment, podien ser acceptades a Barcelona o a Madrid. Per començar, calia ser antifeixista. Evidentment, ningú no estava obligat a amagar el seu anticomunisme —Winston Churchill o Charles de Gaulle no ho van fer mai—, però tots els agredits pels països de l'Eix eren antinazis i antifeixistes. A més, es podia defensar la república o la monarquia, però sempre en termes democràtics, amb uns sistemes constitucionals homologables als preexistents a la majoria de països de l'Europa occidental. Aquest plantejament exclouïa els comunistes? Des d'una òptica liberal-conservadora —o demòcrata-cristiana, o socialdemòcrata—, segur que sí. Però Winston Churchill —un conservador gens sospitós de simpatitzar amb els comunistes— havia assenyalat el camí: l'amenaça no era el comunisme, o almenys no ho era els anys 1939, 1940 o 1943. A qui calia derrotar era l'Alemanya nazi, els seus aliats i tot allò que el nazisme representava de negació dels drets humans, les llibertats civils, l'Europa il·lustrada, etc. Churchill encara anava més lluny: l'autèntic perill era l'Alemanya nazi i la seva naturalesa expansionista, que posava en perill tots els equilibris continentals. Després de la caiguda de França, com en un joc de bitlles, només quedaven la Gran Bretanya i la Unió Soviètica. Si no li paraven els peus, el III Reich les eliminaria metòdicament, primer una i després l'altra.

Els analistes barcelonins, arrossegats pel seu anticomunisme visceral i el menyspreu pels sistemes democràtics, van ser incapaços d'entendre-ho. Això va quedar ben clar, per exemple, l'estiu de 1940, quan, després de la derrota francesa, Santiago Nadal es va mostrar molt poc sensible a les consignes de resistir i a l'esperança en una victòria sens dubte llunyana, però possible, que s'emetien des de Londres.⁸

8 «[...] Entre tanto en Inglaterra crece la inquietud y empiezan las dificultades a hacerse sentir con bastante intensidad, como se manifiesta por las medidas tomadas contra los supuestos derrotistas y alarmistas; los continuos mentís contra los rumores que circulan con insistencia y las restricciones adoptadas. No parece muy absurdo, vistas las cosas desde aquí, suponer que el 'partido de la paz' no sólo debe existir, sino crecer continuamente; y que tal suposición no es solamente una construcción del espíritu, sino un hecho, lo hace creer las medidas

Certament, la situació de la Gran Bretanya era molt complicada. Però, a diferència de les dictadures d'aleshores, ningú no s'havia deixat enganyar. El 18 de juny, tot just perduda la ciutat de París i a punt de la derrota definitiva de la III República francesa, Churchill va reconèixer, a la Cambra dels Comuns, les mancances militars, logístiques, les dificultats per a la població civil i l'aïllament en què es trobava la Gran Bretanya, però també va assenyalar que tenia el suport dels dominis i «una confiança raonable d'aconseguir una victòria definitiva», i va acabar amb una declaració solemne que seria menyspreada a l'Espanya franquista: «Tota la fúria i el poder de l'enemic ens caurà ben aviat al damunt. Hitler sap que ens haurà de derrotar en aquesta illa o perdrà la guerra. Si ens hi podem resistir, tot Europa podrà ser lliure i la vida del món podrà continuar en amplis terrenys banyats pel sol. Però, si fallem, tothom, inclosos els Estats Units, inclòs tot el que hem conegut i apreciat, s'enfonsarà en l'abisme d'una nova edat fosca, que sembla més sinistra i potser més perllongada per la llum de la ciència pervertida...» (Churchill 2004: 436-437).

En els ambients franquistes de Barcelona o Madrid, aquest discurs va ser pràcticament ignorat ja que ningú no creia en la capacitat de resistència britànica i, encara menys, en les possibilitats d'un general francès, Charles de Gaulle, que s'havia refugiat a Londres i havia fet una crida a resistir i a lluitar contra l'invasor alemany. Nadal el qualificava de «*pretendido*» govern francès de Londres i afegia que «*está tan absolutamente desprovisto de prestigio y se advierte tan claramente que no es más que una pantalla tras la cual mueve los hilos Inglaterra, que no parece probable que tenga éxito*» (Nadal 1940c). Amb aquesta mena d'antecedents era lògic que les promeses de pau de Hitler a la Gran Bretanya (S. A. 1940; Colville 2007: 222 i 224) fossin rebudes amb una gran expectació i una consigna clara i precisa: Londres havia d'acceptar la pau que els plantejava el dictador alemany. Si no ho feia, escrivia Nadal a Barcelona, posa als britànics en una posició «*desairada y odiosa*» davant d'un món que «*en su mayor parte desea el término de la guerra*» (Nadal 1940f). Recol·lant-se en la lectura de *Mein Kampf*, l'analista lleidatà estava convençut que només

---

adoptadas contra los partidarios de Mosley, contra las personalidades de distintos campos, entre los cuales, como ya indicamos, no estará de más, quizá, contar al duque de Windsor, e incluso los rumores sobre modificación del Gobierno, con salida de Chamberlain. Al fin y al cabo no es de ahora la existencia de un sector conciliatorio inglés, partidario de la inteligencia con las Potencias centrales. La intensidad creciente de los bombardeos alemanes no dejará de influir considerablemente en todas estas cosas, creemos. En todo caso no da muy buena idea respecto a la capacidad defensiva de Inglaterra, en caso de que los alemanes consiguieran poner pie en la isla, la vista de ciertas fotografías, en las que aparecen hombres jóvenes, sin más atuendo militar que un casco y una careta, haciendo torpemente la instrucción, armados de un fusil. No es con soldados tan improvisados, por más que los ingleses hayan dado pruebas en la historia de valor, como puede hacerse frente a los guerreros, magníficamente preparados del Führer» (Nadal 1940d).

quedava una darrera decisió: que la Gran Bretanya acceptés la «*nueva situación creada en Europa*». Ho faria? El dubte estava justificat.⁹

La Gran Bretanya no es va rendir ni va acceptar cap mena de compromís amb els nazis, però aquesta decisió no va facilitar una major comprensió de les complexitats polítiques i ideològiques amb què es teixia aquella guerra. Al contrari, al llarg del curs 1940-1941, entre la caiguda de França i l'inici de la invasió alemanya de la Unió Soviètica, l'argumentari franquista no va variar gens respecte del curs 39-40: es continuava lloant el nou ordre europeu, les potencialitats dels grans Estats feixistes, la derrota inapel·lable del liberalisme i les democràcies, les enormes dificultats de Gran Bretanya i la seva decadència irremeiable, etc.

Aquesta incomprensió es va convertir en un atac ferotge i despietat quan, el 22 de juny de 1941, Winston Churchill va llegir el discurs que havia de canviar tots els equilibris bèl·lics, polítics i ideològics, preexistents. Davant la invasió alemanya de la Unió Soviètica, Churchill va tornar a assenyalar l'autèntic enemic que havia de ser derrotat:

«[...] El règim nazi és indistingible de les pitjors característiques del comunisme. Està mancat de principis, tret del desig de dominació racial. Ultrapassa qualsevol forma de maldat humana en l'eficàcia de la crueltat i l'agressió ferotge. Ningú no ha estat un contrincant més consistent del comunisme que jo durant els darrers vint-i-cinc anys. No retiraré cap paraula de les que n'he dit en contra, però tot això s'esfuma davant l'espectacle que s'està desplegant en aquests moments. El passat amb tots els seus crims, follies i tragèdies, desapareix. Veig els soldats russos al llindar de la terra nadiua, protegint els camps que els seus pares han conreat des de temps immemorials...». I continuava amb una declaració definitiva, explícitament definitiva: «...No tenim sinó un objectiu i un sol

9 «¿Cómo será recibida en Inglaterra la actitud de Hitler? Es probable que el Gobierno trate de negarse a escucharla, pero es seguro en cambio que no dejará de hacer mella en el pueblo y en aquella parte de los elementos políticos más fuerte de lo que se piensa generalmente, que ya desde antes de la guerra propugnaban una política de explotación y defensa del Imperio, unida a una inteligencia con Alemania, a la cual se reconocería su carácter de Potencia mundial con decidido predominio en el continente europeo. / Es, sencillamente, la política que triunfó en Munich y que Chamberlain abandonó desgraciadamente, cambiándola por la política propugnada por la oposición, a raíz, sobre todo, de la liquidación de Checoslovaquia en marzo de 1939. Así, pues, aparte el temor a lo que pueda tener de gigantesca la ofensiva alemana, el llamamiento hitleriano no dejará de encontrar eco en Londres. Es de interés de los ingleses principalmente que surta efecto antes de que les sea dado conocer los principios del ataque alemán. / No hay que decir cuánto ganaría el mundo con que la guerra terminara ahora. Sería una ocasión magnífica para empezar a proceder inmediatamente a la reconstrucción europea según las nuevas bases establecidas y la evitación del peligro de nuevas extensiones del conflicto. Si Londres se obstinara, a nadie debería culpar, sino a sí misma, de la catástrofe que sobre ella se cernerá» (Nadal 1940f).

propòsit irrevocable. Estem decidits a destruir Hitler i qualsevol vestigi del règim nazi. Res no ens desviarà, res. Mai no parlarem ni negociarem amb Hitler ni cap dels seus sequaços. Lluitarem contra ell per terra, lluitarem contra ell per mar, lluitarem contra ell a l'aire, fins que, amb l'ajut de Déu, n'expulsem de la terra l'ombra i alliberem els pobles del seu jou. Qualsevol home o estat que continuï lluitant contra els nazis tindrà el nostre ajut [...]» (Churchill 2004: 627).

Abans de cloure la seva intervenció, recuperava una de les tesis que ja havia plantejat a les vigílies de la guerra:

«[...] Hitler vol destruir el poder rus perquè confia que, si triomfa, podrà portar les forces principals del seu exèrcit i de la força aèria de l'est contra aquesta illa, que sap que ha de conquerir o, si no, sofrir el càstig pels crims que ha fet. La seva invasió de Rússia no és més que el preludi d'un intent d'invasió de les illes Britàniques. [...] Confia que podrà repetir, una vegada més, a una escala superior mai no vista abans, aquest procés de destrucció dels seus enemics, un a un, que fins ara l'ha fet avançar i prosperar, i que llavors tot estarà preparat per al darrer acte, sense el qual totes les seves conquestes seran debades, és a dir, sometre l'hemisferi occidental a la seva voluntat i al seu sistema». La conclusió era inequívoca: «El perill rus és per tant el nostre perill, i el perill dels Estats Units, de la mateixa manera que la causa de la lluita russa per la seva pàtria i la seva llar és la causa dels homes i els pobles lliures a qualsevol racó del món... [...]» (Churchill 2004: 628).

Quina va ser la resposta franquista a una «*alocución que nos ha impresionado a todos*» y que va ser qualificada de «dramàtica» (Colville 2007: 456)? Vegem-ne un exemple:

«Anglaterra s'ha afanyat, per boca de Churchill, a oferir la seva ajuda a la URSS. Gest impolític, si n'hi ha, entre els molts d'impolítics realitzats per Anglaterra en el transcurs d'aquesta guerra; car, d'una banda, cap ajuda eficaç no es pot prestar a Rússia, a la que sobren homes, materials i matèries primeres de tota mena, i està totalment aïllada, i, per altra part, la Gran Bretanya adquireix l'odiosa postura d'unir-se amb el règim més monstruosament inhumà que ha existit en el curs de la Història en el moment en què el Món té l'esperança de veure'l enfonsar-se estrepitosament, i amb el sarcasme d'anomenar Rússia 'un poble lliure', mentre que no es va aliar amb els autèntics pobles lliures bàltics i finlandès en el moment que patien la brutal agressió soviètica».¹⁰

10 «Inglaterra se ha apresurado, por boca de Churchill, a ofrecer su ayuda a la URSS. Gesto impolítico, si los hay, entre los muchos impolíticos realizados por Inglaterra en el curso de

Com si volgués demostrar que no havia escoltat el discurs de Churchill del 22 de juny, Santiago Nadal feia memòria d'unes quantes cites literàries anticomunistes del *premier* britànic, dels anys anteriors a la guerra, per concloure que la força moral britànica havia sortit molt mal parada de la prova a què havia estat sotmesa: havia escollit l'aliança amb la URSS, «*base de sustentación de la más peligrosa y miserable de las ideologías*», i no havia reconegut que Hitler, «*advertiendo claramente cuales eran los objetivos de la política transparentemente maquiavélica del Kremlin*» escollia el millor moment per a què el seu exèrcit ataqués Rússia en lloc d'esperar «*ingenuamente a que fuera Stalin quien escogiera el instante conveniente al comunismo*» (Nadal 1941b).

Santiago Nadal no va ser l'únic que va assenyalar els errors terribles de Winston Churchill durant els mesos de juny i juliol de 1941. Els monàrquics madrilenys de l'*ABC* parlaven de la «*sorprendente ligereza*», del «*error más profundo*», «*demonstración mayor de los peligros que acarrea la pérdida de la serenidad*» (S. A. 1941c). El falangista Fernando Barangó-Solís avisava que el poble britànic no veia que, en el seu afany de salvar la greu situació en la lluita contra la «Gran Alemanya», la seva unió amb Stalin i «*las hordas soviéticas*» seria pitjor que la pèrdua de la guerra ([Barangó- Solís] 1941). Els exemples es podrien multiplicar.

Els companys de Santiago Nadal a *Destino* remaven en la mateixa direcció. Un altre analista que, anys més tard, també passaria per aliadòfil, Andres Revesz —redactor d'*ABC* i *Blanco y Negro*, a Madrid, col·laborador regular de *Destino* i, ocasionalment, de *Solidaridad Nacional*— advertia que Churchill havia lligat el destí de la Gran Bretanya a un país que, més enllà de les desqualificacions morals, estava condemnat militarment.¹¹

---

esta guerra; pues, por un lado, ninguna ayuda eficaz puede prestar a Rusia, a la que sobran hombres, material y primeras materias de toda clase, y está aislada totalmente, y, por otra parte, la Gran Bretaña adquiere la postura odiosa de unirse con el régimen más monstruosamente inhumano que ha existido en el curso de la Historia, en el momento en que el Mundo tiene la esperanza de verlo hundirse estrepitosamente, y con el sarcasmo de llamar a Rusia 'un pueblo libre', mientras no se alió con los auténticos pueblos libres bálticos y finlandés en el momento que sufrían la brutal agresión soviética». (S.A. 1941a).

11 «Moralmente [Stalin] hace tiempo que está perdido. Churchill nunca debería haberse aliado con él. Si los rusos luchan, no lo hacen por su Inglaterra, sino en su propio interés. La ayuda inglesa para nada ha servido sino para tirar al abismo muchos millones, retrasar el rearme de la propia Inglaterra y convertir la derrota de la URSS en derrota indirecta de Gran Bretaña [...] / —¿Y qué dirán los anglosajones de la derrota de sus aliados? / —Quizá se arrepientan de haberse ligado tan estrechamente a un régimen condenado a desaparecer. No hablo sólo desde el punto de vista moral. Aun examinando el asunto fríamente, se ve que Londres y Washington han cometido un error táctico [...]». (Revesz 1946). I, gairebé parafrasejant el discurs de Churchill del 22 de juny, rematava: «Realmente la campaña ha terminado, no solo en el Este, sino en toda Europa. Uno a uno, Alemania ha acabado con todos sus adversarios».

Precisament per evitar aquesta possibilitat, Churchill havia decidit pactar amb el diable (Colville 2007: 454-455), perquè sabia molt bé que, el 1941, el perill real era el caporal austríac convertit en el gran dictador d'Alemanya. Segons Santiago Nadal, hi havia, però, un aspecte positiu en l'error de Churchill: si hom tenia en compte que el poder militar rus, malgrat la forta resistència i formidable potència, estava condemnat a la desaparició, i una vegada destruït el fantasma soviètic, desapareixeria l'obligació de donar-li ajuda i satisfaccions polítiques (Nadal 1941b). Potser aleshores, davant la dolorosa evidència de l'error comès, Churchill acceptaria finalment, definitivament, que la nova hora d'Europa passava per Alemanya.

La impossible aliadofília dels franquistes catalans (i els espanyols)

Valia la pena aturar-se un moment en les dues conjuntures de la primera part de la guerra (juny-juliol de 1940 i juny-juliol de 1941) i en relació, concretament, amb la Gran Bretanya, perquè van ser dos moments clau en la manera d'entendre el conflicte per part del franquisme polític i intel·lectual. Com en la caiguda de França, el juny de 1940, o la liquidació del feixisme a Itàlia, el juliol de 1943, la no rendició britànica i el suport a la Unió Soviètica van posar en evidència les claus ideològiques de les interpretacions franquistes de la guerra. Des d'aquesta òptica, era impossible considerar-se aliadòfil, sobretot quan, més enllà de les condemnes a Winston Churchill, no hi havia ni una sola anàlisi que fos mínimament imparcial (i no cal parlar de neutral). Hom podia defensar-se —i així va succeir— dient que la pressió governamental, mitjançant els òrgans que controlaven la premsa, no permetia cap mena de marge de maniobra o matisació significativa. En part, això era cert. A començament de gener de 1942, la Delegación Nacional de Propaganda, va emetre una instrucció molt clara advertint del perill de l'augment de la propaganda comunista en les democràcies de resultes dels «convenis» que haurien signat.¹²

Tanmateix, més enllà d'excusar-se darrere la pressió oficial, la censura i l'intervencionisme polític, algun dels protagonistes d'aquells anys va explicar en

---

12 «[...] Los convenios que, recientemente, se han concertado entre los representantes de los Estados democráticos y los cabecillas bolcheviques, constituyen un peligro de primera magnitud para toda Europa... Ahora Stalin ha exigido y obtenido de las democracias, como premio a su colaboración, vía libre para la propaganda bolchevique. Con ello, los hombres de Londres y Washington se han puesto totalmente al servicio de la bolchevización de Europa y del aniquilamiento de la cultura occidental. El acuerdo recaído en Moscú sobre la reconstrucción de Europa para después de la guerra, y la destrucción de la potencia alemana, como la barrera más eficaz contra el comunismo, deja ver con meridiana claridad hasta dónde han llegado las democracias [...]» (Sevillano Calero 2000: 61-62).

què consistia la seva suposada aliadofília i, realment, en aquesta explicació no apareix la intervenció del poder polític, ni cap pressió oficial, ni es detecta cap mostra de simpatia pel que representaven, políticament, els aliats. En aquesta línia, Ignacio Agustí defensava que la seva aliadofília, i la dels seus col·legues de *Destino*, havia estat una qüestió bàsicament estètica.¹³

I per si algú encara tingués dubtes sobre els matisos de l'aliadofília d'Agustí, precisava: «*Nosotros no decíamos que los aliados iban a ganar la guerra*», sinó que es limitaven a dir que «*los aliados podían no perderla*» (Agustí 1974: 375).

A començament de 1944, quan la fi de la guerra encara era llunyana, però a Itàlia ja havia caigut el feixisme i, al front de l'Est, l'Exèrcit Roig portava la iniciativa, a Madrid es van oferir unes explicacions d'allò més interessants sobre què significava ser aliadòfil o mostrar certes simpaties pels britànics.¹⁴

Aquesta és, potser, una de les explicacions millors i més aclaridores de què significava ser aliadòfil a l'Espanya franquista. En la mesura en què la Gran Bretanya havia «compres» els problemes d'Espanya i s'havia mostrat «neutral» en relació amb aquests problemes —és a dir, ja que no amenaçava amb patrocinar qualsevol alternativa a la dictadura ni es preparava per atacar la península—, creixeria el corrent anglòfil en les diferents esferes socials. El raonament era clar i d'una hipocresia notable: hom era anglòfil —o aliadòfil— sempre que els aliats no amenacessin l'Espanya de Franco i reconeguessin «*la leal actitud*» de la seva «neutralitat». Tan senzill com això. Ni tan sols calia que els franquistes fessin un esforç per desitjar la victòria aliada en la guerra.

13 «[...] Durante el día, nuestra ostentación aliadófila era quizá todavía más chocante. Vergés 13 y yo —y en ocasiones algunos más de *Destino*— circulábamos por la ciudad cubiertos por un británico bombín, como los que llevan los agentes de la City. Eran entonces muchos en Barcelona los que habían rehabilitado esta prenda como muestra de su adhesión a Inglaterra —sin mengua de su amor a España, claro está— en la lucha en que estaba enfrascada» (Agustí 1974: 388).

14 «La actitud de la diplomacia británica había modificado en el transcurso de los últimos años las relaciones efectivas entre España e Inglaterra. Pero sobre todo había logrado una cosa: había logrado crear en España una fuerte corriente anglófila, que iba aumentando cada día en las diferentes esferas sociales. / El espíritu de comprensión para los problemas de nuestra Patria, la postura del Gobierno británico al colocarse en un terreno de colaboración para la posguerra española, y, por otro lado, nuestro innato sentido de la hidalguía, que nos predispone siempre a sobrepasar en generosidad a la generosidad ajena, nos había inclinado a aceptar como bueno el cambio de postura de Inglaterra hacia España y había determinado una objetiva y amistosa situación hispanoinglesa; y lo que era más importante, como esta situación estaba originada, por una parte, por la leal actitud de nuestra conducta de neutralidad, y por otra parte de Inglaterra por la postura de comprensión para los ingentes problemas españoles, cabía esperar que esta situación fuera mantenida indefinidamente o, por lo menos, siempre que se mantuvieran la neutralidad y la comprensión en que se cimentaba» (S. A. 1944).

L'existència i actuació de la censura franquista, les intervencions del poder polític mitjançant la *Delegación Nacional de Propaganda* i altres serveis semblants, etc., van servir per justificar el to i el contingut de certes anàlisis i comentaris sobre la guerra. La realitat, però, sembla indicar una altra cosa: per evidents raons d'afinitat ideològica, les coincidències entre el discurs oficial de la dictadura i les anàlisis de Revesz, Nadal, Brunet, Agustí, Masoliver, etc., eren indiscutibles i perfectament visibles. El camp d'acció comú dels buròcrates i dirigents franquistes i aquests aspirants a intel·lectuals de referència —no des de la càtedra universitària o els grans centres culturals, sinó des de la premsa— estava ben delimitat: l'anticomunisme, l'antiliberalisme, el nacionalcatolicisme, un nacionalisme espanyolista radical, l'assumpció plena del discurs de la Nova Europa i el Nou Ordre, etc. Agafant com a referència el grup d'*Acción Española* d'abans de la guerra, el professor M. Ángel Ruiz Carnicer els descriu com a membres de la «coalició reaccionària antirrepublicana, que defensaven «una postura hostil que no ho era només a una política, sinó a què es posés en entredit el que veien com 'l'essència espanyola' identificada amb catolicisme, nacionalisme, tradició i immobilitat social al que s'afegia regeneracionisme autoritari» i «la solució feixista mal apresada» (Gracia i Ruiz Carnicer 2001: 157 i 158).

Però el programa d'aquesta «coalició reaccionària» no afectava només el projecte espanyol. Al contrari, hi havia una vinculació directa entre l'*Alzamiento* i els seus continguts, i la nova guerra europea, i aquesta vinculació existia des de molt abans que l'ofensiva alemanya contra la Unió Soviètica permetés parlar d'«*España, precursora*» (S. A., 1941c), afirmar que «*Nuestra Cruzada es ya cruzada del mundo*» (Agustí 1941), o que, contra els soviètics, «*todos somos copartícipes y beligerantes*» i «*sentimos culminar nuestras apetencias de revancha y la certidumbre de nuestra razón*» (Agustí 1941). Un any abans de tot això, després de la derrota francesa de juny de 1940, Santiago Nadal, amb la seva elegància literària característica, va vincular el 18 de juliol franquista i el nou ordre europeu en unes línies que no desmentiria ni rectificaria en els anys posteriors.¹⁵

Efectivament, «sense coacció» de cap mena i amb la idea molt clara que «el nou ordre que havia d'arribar a imperar plenament en el continent» no era el que defensaven, ni l'any 1940 ni el 1945, els aliats, amb la Gran Bretanya al davant.

---

15 «[...] Ahora se ve claramente qué carácter de profética adivinación tenía aquel 18 de Julio de 1936, en que el Ejército español se levantó, secundado por las fuerzas antirrepublicanas, para salvar a España. Ahora se ve que aquel día España se ponía, con cuatro años de anticipación, en la línea del nuevo orden que había de llegar a imperar plenamente en el continente. Y ello sin premeditación ninguna en este sentido, por pura convicción de una necesidad nacional, sin coacción, por tanto, ni de los hombres, ni de los acontecimientos exteriores [...]» (Nadal 1940e).

Es va produir, en algun moment, una col·lisió de punts de vista diferents entre el poder franquista i els millors analistes del moment? No ho sembla. Al contrari, el volum i la qualitat de les coincidències entre uns i altres desmenteixen les tesis —plantejades sempre molt *a posteriori*— que no hi havia res a fer, que no es podia nedar a contracorrent, que la censura imposava uns criteris impossibles de superar, que els directors i propietaris dels diaris no tenien cap mena de marge de maniobra davant el poder polític, etc.

No sols hi va haver coincidències i identificacions entre uns i altres. També hi va haver mostres que les realitats de la guerra havien estat enteses i valorades segons uns criteris molt particulars. A les darreries de 1944, amb França ja alliberada, Ignacio Agustí escrivia encara sobre Arcàdies alemanyes i països ocupats.¹⁶

Santiago Nadal, el seu company de redacció, va fer partícips als lectors barcelonins del que considerava la conseqüència més rellevant de la guerra: unes fotografies d'uns oficials soviètics ballant als salons imperials del Hofburg de Viena que havien arribat a la redacció de *La Vanguardia Española*. Segons Nadal, «la tragèdia d'Europa s'hi reflecteix més en elles que en els llargs convois de fugitius i en els tràgics camps de concentració, ja que a Viena radica una de les causes polítiques més substancials de l'enfosament del continent» (Nadal 1945). Quina mena de sensibilitat tenia Santiago Nadal que li fes carregar el pes de la tragèdia de la guerra sobre les espatlles dels soviètics que ocupaven Viena, en comptes d'assenyalar en primera instància els caps i responsables de la paorosa realitat dels camps d'extermini nazis? Quina mena d'escala de valors utilitzava per analitzar la guerra i les seves conseqüències? Què s'amagava darrere aquesta curiosa elecció entre dues imatges? Era representatiu, aquest plantejament, d'allò que s'escrivia —de forma més o menys autònoma— en els grans mitjans de comunicació espanyols? Tot fent balanç de l'any 1945, Andrés Revesz només assenyala una mena de problemes, els derivats del comunisme i l'imperialisme rus.¹⁷ Ni una paraula sobre l'Alemanya vençuda, què fer amb els nazis i els criminals de guerra, els camps d'extermini, les destruccions materials, els problemes econòmics, etc.

16 «[...] La fórmula consiste en la integració de las naciones europeas en la órbita alemana. Feudatarias de Alemania en lo político y en lo económico, la mayoría de las naciones europeas deben aprender que, en lugar de una capitulación, lo que les suplica es una colaboración con los vencedores. Como consciente de la fugacidad de su mandato, Alemania tiene prisa en implantar totalmente su sistema, en demostrar a los demás países los beneficios de su Arcadia». (Agustí 1944).

17 «El año 1945 empezó, pues, con la rivalidad anglo-rusa, y al fenecer el último mes, el problema político sigue siendo el mismo: el mariscal Tito, el totalitarismo izquierdista en Bulgaria, Rumania y Polonia, el EAM griego como instrumento del imperialismo moscovita, el empuje ruso hacia el Mediterráneo oriental» (Revesz 1946).

Revesz posa en relleu un argument que va ser essencial perquè la dictadura franquista s'emmotllés a una realitat no desitjada: va substituir un compromís —el subscrit amb l'Alemanya nazi, almenys en termes econòmics i intel·lectuals-ideològics— per una denúncia, l'expansionisme del vell / nou imperalisme rus / soviètic, i una proposta de compromís —un front comú anticomunista i antisoviètic amb els aliats— que no acabaria de quallar. I, entre una cosa i l'altra, res. Ni una mostra d'alegria sincera per la victòria aliada, ni una lectura crítica o autocrítica en relació amb l'Alemanya nazi i l'experiència feixista en general (Brunet 1954a, 1945b, 1945c, 1946a, 1946b). Al contrari, el poder franquista havia començat a treballar frenèticament per evitar qualsevol desordre doctrinal. Ja l'agost de 1944 —en vigília de l'alliberament de París— avisava que l'aspecte fonamental, «l'eix de la qüestió», era per a ells l'anticomunisme, i en relació amb ell les conseqüències de la guerra (Sevillano Calero 2000: 61-62). I res millor, en aquelles dates, que recuperar la curiosa teoria del general Franco sobre les dues o tres guerres que s'estaven desenvolupant simultàniament.¹⁸

Individus molt diversos —monàrquics, exregionalistes catalans, franquistes i falangistes, excedistes, catòlics integristes de tota mena, tradicionalistes, etc.— coincidien entre ells i, evidentment, amb el *Caudillo*. Una prova més

---

18 El 9 de juny de 1942, en la cerimònia de presentació de credencials del nou ambaixador nordamericà, Carlton Hayes, el dictador «explicó que la no-beligerancia significaba que España 'no era neutral en la lucha contra el comunismo; específicamente en la guerra entre Alemania y Rusia, mientras que no tomaba parte en el conflicto entre el Eje por un lado y las potencias occidentales del otro». L'11 de maig de 1944 ho tornaria a repetir: «Para nosotros son problemas distintos el de la lucha contra los bolcheviques y el de la pugna en Occidente de las naciones civilizadas. Y es que el comunismo no constituye una manera de ser que permanezca dentro de sus fronteras, sino una actividad revolucionaria que apunta y trabaja contra la paz y el orden de los otros pueblos» (Ros Agudo 2002: 18). «Ya el Caudillo señaló a su debido tiempo que la actual guerra mundial no era un solo hecho histórico, ni simple en su naturaleza ni de fines homogéneos. Prácticamente existen y han existido siempre varias guerras simultáneas obedeciendo a claves políticas distintas, con intereses contrapuestos de hegemonía, haciendo que en los bandos beligerantes, dentro de un acuerdo táctico general impuesto por las necesidades militares, se revelen diferencias de criterio o surjan tácitamente rumbos diversos hacia la posguerra. Si se repasa objetivamente la historia de las guerras, se encuentra siempre este mismo hecho: una posición inicial frente a la guerra y una posición final frente a la paz consecutiva. / [...] El Caudillo señaló la diferencia radical de nuestra expectación frente a la guerra en el Este, en que se debate una frontera comunista, y la guerra en el sector occidental europeo, en que se debatían pueblos cristianos, con los cuales hemos mantenido relaciones de amistad y de intercambio comercial y cultural. A medida que ha pasado el tiempo esta actitud española ha resultado más clara, más lógica y más comprendida en el extranjero». La citació prové de: «Orden y orientaciones sobre la actual situación de la guerra en Europa y el tono de información del frente oriental y del frente occidental, con los matices oportunos dentro de los debidos límites de la neutralidad española. Sobre la expansión del comunismo» (Río Cisneros 1977: 330-331).

de la capacitat de coacció del poder sobre mitjans i analistes de gran prestigi, o el resultat lògic de les coincidències polítiques i ideològiques de persones d'òrgens diferents en un projecte comú i una manera de veure i entendre el món? Des de la justificació, hom podria dir que no hi havia marge per fer res més, que no es va escriure ni publicar res que pogués ser interpretat com una discrepància, per la senzilla raó que la censura no ho hagués permès. Això és cert, però coneixent la trajectòria de molts dels implicats, és difícil imaginar-los el 1942 o el 1945 amb el perfil de discrepants o dissidents del franquisme, o escrivint coses diferents de les que van escriure. Hi ha massa convenciment en les seves anàlisis per considerar-les només un producte d'allò que el poder volia que diguessin. Plantejat d'una altra manera, Santiago Nadal, Ramón Garriga, Antonio Tovar (Gracia 2007: 154),¹⁹ Andres, Revesz, Manuel Brunet, Ignacio Agustí, etc., eren massa bons per a sotmetre's sense més ni més a les consignes de la censura. La categoria intel·lectual, la solidesa de les seves trajectòries professionals, la seva excel·lent preparació cultural, no els permetia convertir-se en uns simples escriptors del poder.

És clar que Santiago Nadal va tenir problemes en la seva relació amb Luis de Galinsoga, el director de *La Vanguardia Española* i sentinella permanent del franquisme a la Barcelona desagraïda d'aquells anys. També en va tenir, i de més greus, amb el governador civil de Barcelona, Antonio Correa Véglison, pel seu article «Verona y Argel», de març de 1944. És evident que *Destino* va evolucionar fins a allunyar-se definitivament dels seus orígens falangistes. Ni els seus redactors, ni els seus continguts i intencions, ni els seus lectors, representaven el mateix —malgrat la identitat falangista d'origen— que *Solidaridad Nacional*, de la mateixa manera que *ABC* no era *Arriba*. En aquella Espanya ningú no era nazi, però tots eren franquistes, perquè compartien uns valors polítics i ideològics i s'identificaven —amb els matisos corresponents— amb un projecte comú. Certament, el monàrquic i maurasià Santiago Nadal esperava el restabliment de la monarquia, mentre que Manuel Aznar se sentia prou satisfet amb aquella curiosa síntesi falangista-catòlica-espanyolista que s'havia organitzat al voltant del *Caudillo*. Però ni Nadal ni Aznar suspiraven perquè a Espanya s'implantés un sistema democràtic, un Estat de dret homologable als que existirien a l'Europa occidental a partir de 1945. Eren elements destacats del sector intel·lectual de l'anomenada «coalició reaccionària», sobre la qual se sostenia el general Franco per exercir el

19 Per al cas d'Antonio Tovar hi ha un testimoni impagable de la seva coherència política. En una data tan tardana com el gener de 1945, Tovar escrivia a Dionisio Ridruejo: «¿Has visto la ofensiva de los alemanes? ¡Qué tíos! Están en una altura mítica, de verdaderos superhombres, mientras que Churchill, Roosevelt y Eisenhower se quedan enanos. El otro gigante (don José [Stalin]) es el que veremos por dónde pisa. ¡Que se fastidien los reaccionarios y 'demócratas', cochinoceadarradicales, bien conocidos! No va a quedar mundo para ellos» (Gracia 2007: 154).

poder absolut: monàrquics alfonsins, falangistes, catòlics, gent de dreta sense adjectius, tradicionalistes, etc. Tots ells, o quasi tots, compartien «un catolicisme integrista, pur i dissolt en altres interpretacions, junt amb el tradicionalisme i la solució feixista mal apresada» que farcia uns discursos en què es condemnava, de forma inapel·lable, «els símbols del modest passat lliurepensador espanyol» i de la Il·lustració europea en general (Gracia i Ruiz Carnicer 2001: 158-159). Precisament per aquest motiu, Santiago Nadal havia pogut carregar el mort de la guerra a la Revolució francesa, perquè tots els mals de l'Europa tradicional naixien de 1789.

Referències

- AGUSTÍ, Ignacio (1974). *Ganas de hablar*. Barcelona: Planeta. p. 388.
- AGUSTÍ, Ignacio (1941). «Cara o cruz». *Destino* [Barcelona], 206, 28 de juny.
- I.A. [AGUSTÍ (1944)]. «El espíritu y los pueblos». *Destino* [Barcelona], 381, 4 de novembre.
- ARIAS, Jaime (2005a). «Londres heroico». *La Vanguardia* [Barcelona], 9 de juliol.
- ARIAS, Jaime (2005b). «Siempre adelante». *La Vanguardia* [Barcelona], 6 d'octubre.
- AZNAR, Manuel (1940a). «Ha muerto la teoría de las pequeñas nacionalidades». *Solidaridad Nacional* [Barcelona], 20 de juny.
- AZNAR, Manuel (1940b). «Política de España en Europa». *Solidaridad Nacional* [Barcelona], 13 i 14 de juliol.
- BARATECH, F. (1942). «Una tarea urgente a realizar». *Azor* [Barcelona], 2 (30 de novembre).
- F.B.-S [BARANGÓ-SOLÍS] (1941). «Momento internacional. Las declaraciones de Serrano Suñer». *Solidaridad Nacional* [Barcelona], 31 de juliol.
- BRUNET, Manuel (1945a). «La Biblia, el libro desconocido». *Destino* [Barcelona], 405 (21 d'abril).
- BRUNET, Manuel (1945b). «La catástrofe hitleriana». *Destino* [Barcelona], 408 (12 de maig).
- BRUNET, Manuel (1945c). «El virus hitleriano». *Destino* [Barcelona], 413 (16 de juny).
- BRUNET, Manuel (1946a). «Hacia el neofascismo». *Destino* [Barcelona], 450 (2 de març).
- BRUNET, Manuel (1946b). «"Si Alemania hubiera triunfado"». *Destino* [Barcelona], 451 (9 de març).
- CABELLOS, Pilar i PÉREZ VALLVERDÚ, Eulàlia (s.d.). (1939-1946). *Entre la repressió i l'altruisme*. Tesi de llicenciatura, inèdita. Bellaterra: UAB.
- CABELLOS, Pilar i PÉREZ VALLVERDÚ, Eulàlia (2007). *Destino. Política de Unidad (1937-1946). Tres aspectes de l'inici d'una transformació obligada*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- CAMBRA, Fernando P. de (1940). «El judío errante ha pasado». *Solidaridad Nacional* [Barcelona], 30 de juny.

- CHURCHILL, Winston (2004). *La Segona Guerra Mundial (I)*. Barcelona: L'esfera dels llibres.
- COLVILLE, John (2007). *A la sombra de Churchill. Diarios de Downing Street, 1939-1955*. Barcelona: Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores.
- CULLA, Joan B (1977). «L'extrema dreta a Catalunya durant la República. Els "ultres" d'abans de la guerra». *L'Avenç* [Barcelona], 6 (6 d'octubre).
- FABRE, Jaume (c. 1996). *Periodistes uniformats. Diaris barcelonins dels anys 40. La represa i la repressió*. Barcelona: Diputació-Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, M. Josepa (1998). «El nou periodisme: Luis de Galinsoga». A RIQUEUR, Borja de (dir.). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 10: *La llarga postguerra, 1939-1960*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, M. Josepa (2000). «Un nou llenguatge». A *Les ruptures de l'any 1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Fundació Carles Pi i Sunyer. p. 209.
- GELI, Carles i HUERTAS, Josep M (c. 1996). *Les tres vides de Destino*. Barcelona: Diputació-Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- GRACIA, Jordi (ed.) (2007). *El valor de la disidència. Epistolario inèdit de Dionisio Ridruejo, 1933-1975*. Barcelona: Planeta.
- GRACIA GARCIA, Jordi i RUIZ CARNICER, M.A. (2001). *La España de Franco (1939-1975). Cultura y vida cotidiana*. Madrid: Síntesis.
- MANENT, Albert (1986). *El Molí de l'Ombra. Dietari polític i retrats, 1946-1975*. Barcelona: Eds. 62, p. 128 (concretament, per la militància de Nadal a la dretana Peña Blanca durant els anys republicans).
- MOLAS, Isidre (1972). *Lliga catalana. Un estudi d'Estasiologia*. Barcelona: Eds. 62. Vol. II.
- MOLAS, Isidre i CULLA, Joan B. (dirs.) (2000). *Diccionari de partits polítics de Catalunya. Segle XX*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere (1992). *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Vic: Eumo.
- MONTES, Eugenio (1941). «La Cataluña de Agustí», *Destino* [Barcelona], 202 (31 de maig).
- NADAL, Carlos (2005). «Periodismo aliadófilo bajo el régimen de Franco». *La Vanguardia* [Barcelona], 24 de juliol.
- NADAL, Santiago (1939a). «Los que siempre se llamaron españoles». *Destino* [Barcelona], 82 (25 de setembre).
- NADAL, Santiago (1939b). «La burguesía del alma huera». *Destino* [Barcelona], 119 (28 d'octubre).
- NADAL, Santiago (1940a). «Unidad espiritual de España». *Destino* [Barcelona], 137 (2 de març).
- NADAL, Santiago (1940b). «Nosotros y la guerra». *Destino* [Barcelona], 141 (30 de març).
- NADAL, Santiago (1940c). «Nota del día. Fin de la guerra continental». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 25 de juny.

- NADAL, Santiago (1940d). «Nota del día. Después del tercer Munich». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 12 de juliol.
- NADAL, Santiago (1940e). «Nota del día. El 18 de julio y la nueva Europa». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 18 de juliol.
- NADAL, Santiago (1940f). «Nota del día. El último llamamiento». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 20 de juliol.
- NADAL, Santiago (1941a). «Debilidad de la posición moral británica». *Destino* [Barcelona], 211, 2 d'agost.
- NADAL, Santiago (1941b). «Peligros de la alianza anglosoviética». *Destino* [Barcelona], 226, 15 de novembre.
- NADAL, Santiago (1942). «La política internacional y la prensa diaria». A *Cursillo de conferencias de extensión cultural profesional*. Barcelona: Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona (C.N.S.). p. 59.
- NADAL, Santiago (1944). «Verona y Argel». *Destino* [Barcelona], 349, 25 de març.
- NADAL, Santiago (1945). «Tragedia de Austria, tragedia de Europa. Hemos visto unas fotografías...». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 21 de desembre.
- PALAU, Francisco (1939). «El catalanismo no puede quedar insepulto». *Solidaridad Nacional* [Barcelona], 20 d'abril.
- PEMARTÍN, José (1938). *Qué es «lo nuevo»: consideraciones sobre el momento español presente*. Santander: Cultura Española.
- PONS, Agustí (2004). *Néstor Luján, el periodista liberal*. Barcelona: Columna.
- REVESZ (1946). «La política internacional en 1945». *ABC* [Madrid], 1 de gener.
- RÍO CISNEROS, Agustín del (1977). *Viraje político español durante la II guerra mundial, 1942-1945. Réplica al cerco internacional, 1944-1946*. Madrid: Ediciones Europa, 1977.
- ROS AGUDO, Manuel (2002). *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*. Barcelona: Crítica.
- RUIZ MANENT, Jaime (1941). «Ofensiva de Israel». *Destino* [Barcelona], 211 (2 de juliol).
- S.A. (1937a). «Armas de paz». *Destino* [Burgos], 18 (3 de juliol).
- S.A. (1937b). *Destino* [Burgos], 18 (3 de juliol).
- S.A. (1937c). «Sabemos que Cambó y su compañía de corchos de la Lliga, pescadores en 'yacht', intentan tirar sus redes. Pero las aguas no están turbias ahora. Ni dejaremos que las enturbie nadie nunca más». *Destino* [Burgos], 8 (24 d'abril).
- S.A. (1937d). «Cambó y los sombreros de la reina Mary». *Destino* [Burgos], 10 (8 de maig).
- S.A. (1939). «La moneda en el aire», *ABC* [Madrid], 1 de setembre.
- S.A. (1940). «Hitler, victorioso, exhorta a Inglaterra a la cordura. Histórico discurso del Führer en el Reichstag». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 20 de juliol.
- S.A. (1941a). «Nota del día. Alemania contra la URSS». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 24 de juny.
- S.A. (1941b). «Inglaterra, aliada de los soviets». *ABC* [Madrid], 24 de juny.

- S.A. (1941c). «España, precursora». *La Vanguardia Española* [Barcelona], 24 de juny.
- S.A. (1941d). «Nuestra Cruzada es ya cruzada del mundo». *ABC* [Madrid], 24 de juny.
- S.A. (1944). «Relaciones anglosajonas». *ABC* [Madrid]; i reproduït per *La Vanguardia Española* [Barcelona], 3 de febrer.
- S.A. (1945). «De un extremo a otro extremo, pasando por el justo medio». *Estilo* [Barcelona], 11 (14 de març).
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio (1996). *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil Albert.
- SENTÍS, Carles (2007). *Memòries d'un espectador*. Barcelona: La Campana.
- SEVILLANO CALERO, Francisco (2000). *Ecos de papel. La opinión de los españoles en la época de Franco*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- TALLADA, José M. (1939). «Revisión de conductas». *La Vanguardia Española* [Barcelona], febrer-març.
- VALLS TABERNER, Fernando (1939). «La falsa ruta», *La Vanguardia Española* [Barcelona], 15 de febrer.
- VALLS TABERNER, Fernando (1940). *Reafirmación espiritual de España*. Barcelona.
- Ysàs, Pere (2005). «Prólogo», a VILANOVA, Francesc. *El franquismo en guerra. De la destrucción de Checoslovaquia a la batalla de Stalingrado*. Barcelona: Península.